

Tussen Rijn en Lek 1987 1 : tijdschrift voor de geschiedenis van het gebied tussen Kromme Rijn en Lek

<https://hdl.handle.net/1874/9621>

TUSSEN RIJN EN LEK
TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET
GEBIED TUSSEN KROMME RIJN EN LEK

⁻²⁶
21e jaargang

nummer 1

maart 1987
19

Inhoud van dit nummer:

Jaarverslag van de secretaris over 1986

Jaarverslag van de penningmeester over 1986

Jaarverslag archeologische werkgroep over 1986

L.P.W.de Graaff, Parochiearchieven van Schalkwijk, Houten en 't Goy

A.A.B.van Bommel, Tussenstand onderzoek van Bommel

Y.M.Donkersloot-de Vrij, Een buitenplaats met grote geometrische tuin
te Odiijk op 18e eeuwse kaarten. Een droom
die geen werkelijkheid werd?

D.R.Klootwijk, Iets over de 'Cockardshoeve' en omgeving

Rectificatie

redactie-commissie

R.J. Butterman, Wijk bij Duurstede, L.M.J. de Keyzer, Houten;
G. de Nie, Schalkwijk; H. Reinders, Bunnik; O.J. Wttewaall, 't Goy.
erelid: A. Graafhuis, Utrecht.

Eindredactie en redactie-adres

mevr. G. de Nie, Molenpad 3, 3998 KE Schalkwijk, tel. 03409-1580

Secretariaat van de Historische Kring 'Tussen Rijn en Lek'

mevr. T. Springer-Stam, Platolaan 10, Zeist, tel. 03404-20627.

Lidmaatschap van de vereniging, tevens abonnement op dit tijdschrift:
f 25,- per jaar (studenten en scholieren: f 12,50), over te maken op
rekeningnr. 32.98.07.498. t.n.v. de Historische Kring 'Tussen Rijn en
Lek', Rabobank Houten (postrekening van de bank: 214585).

JAARVERSLAG VAN DE SECRETARIS OVER 1986I. Verslag Algemene ledenvergadering op 30 januari te Houten.

1. opening. De voorzitter, de heer L. de Keyzer, opent de vergadering met een kort welkomstwoord tot de vele leden. Hij memoreert kort de lezingen en excursies van het afgelopen jaar, die een record aantal bezoekers hebben getrokken. Hij hoopt dat het komende seizoen hetzelfde beeld zal geven; de eerste bijeenkomst is daarvan al een voorbeeld (+ 110 aanwezigen). De voorzitter bedankt de beide secretarissen en de penningmeester en de vrijwilligers die, om portokosten te sparen, de aankondigingen en het periodiek rondbrachten.
2. Verslag kascommissie. De kascommissie 1986, bestaande uit de heren A. van der Houwen en H. Steenman, heeft na inzage van de stukken geen aanmerkingen op het beleid van de penningmeester. De voorzitter bedankt hen.
3. Verkiezing bestuursleden. Er waren geen namen van tegencandidaten ingediend zodat de aftredende leden, de dames Rosner en Springer en de heer de Keyzer, werden herkozen. De voorzitter bedankt de leden voor het vertrouwen in dit bestuur gesteld.
4. Rondvraag. Niemand maakt hiervan gebruik, iedereen lijkt tevreden. De voorzitter bedankt de redactie van het periodiek voor haar vele werk. Ook in 1985 verschenen er weer 4 nummers. Daarna sluit de voorzitter de vergadering. Het bestuur voor 1986 bestaat uit:

L.M.J. de Keyzer	voorzitter
C. Dekker	vice-voorzitter
mevr. T. Springer-Stam	1e secretaris
mevr. C.J. van der Grind-van Hengstum	2e secretaris
P.S.A. de Wit	penningmeester
mevr. N. Rossner	lid
A.G. de Wit	lid

Ook de redactie van het periodiek ontging geen verandering.

II Het ledenbestand.

27 nieuwe leden werden ingeschreven, 15 hebben bedankt. Het ledental bedraagt nu 277.

III Het Verenigingsprogramma.

Na de jaarvergadering sprak op donderdag 30 januari de heer Drs. P.A.M. van Wijk, directeur van de Stichting Historisch Boerderij

Onderzoek (S.H.B.O.) te Arnhem, over: Bouwen op het platteland. Sinds 1960 bestaat de Stichting S.H.B.O., maar is daarmee niet de eerste die onderzoek verricht. Al in 1810 had men interesse om de boerderijen in Nederland in te delen in types. In 1908 publiceerde Prof. Gallee een boek over historisch boerderijonderzoek. De oude boerderijen in Nederland vertonen een grote verscheidenheid van vormen, eigenlijk zijn geen twee boerderijen aan elkaar gelijk. Toch spreekt men over vijf typen, die elk weer vele varianten te zien geven. Men spreekt dan van: 1. de Friese-huis groep, 2. het hallehuis, 3. het dwarshuis, 4. de Zeeuwse schuur en 5. de Vlaamse schuur. Een serie dia's liet ons zien wat voor variaties mogelijk zijn.

Het historisch onderzoek richt zich meer op de ontwikkeling van boerderijvormen en daarbij wordt gekeken naar gebruik van onderdelen zoals: vuur om te koken (verwarmen), stallen, gebinten, muren. Tussen 650 en 1950 hadden in Nederland 90% van de boerderijen gemiddeld 15 koeien. In 1980 zijn boerderijen met 80 à 100 koeien niet abnormaal. Ook de bedrijfsvoering is totaal veranderd. De kleine boerderijtjes verdwijnen of krijgen een andere functie. Het historisch boerderijonderzoek wil zoveel mogelijk vastleggen voordat, zoals bij molens het geval was, deze oude boerderijen uit het landschap zijn verdwenen.

Op zaterdag 15 maart was er een excursie naar Kasteel de Haar. Dit kasteel zou in + 1162 gesticht zijn door Gotschalk van Woerden. Het werd herhaalde malen verwoest. Toen het dan ook in 1890 in handen van Etienne van Zuylen van Nijevelt kwam was het een ruïne. Dr. P.J.H. Cuypers kreeg van de eigenaar opdracht het kasteel in zijn oude vorm maar met groter pracht en praal te herbouwen. Het landgoed beslaat ruim 400 Ha. en heeft een prachtig aangelegd park.

Onze penningmeester Ir. P.S.A. de Wit sprak op 1 mei in Langbroek over Woontorens in Zuidoost Utrecht. Zuidoost Utrecht kenmerkt zich o.a. door de vele kasteeltjes op betrekkelijk kleine percelen. De oorsprong van de meeste van deze kastelen is een woontoren. Nadat men in 1122 de Kromme Rijn bij Wijk heeft afgedamd gaat men de tot dan toe woeste gronden in cultuur brengen. Tegen het einde van de 13e eeuw komt dit gebied tot een zekere welvaart. In deze periode, die samenvalt met de opkomst van de baksteen als goedkoop en degelijk bouw materiaal, gaat men het eigen bezit van de grond markeren met de bouw van een stenen huis. Meestal zijn deze woontorens in latere perioden vergroot en ingrijpend verbouwd, maar zijn ze nog wel als woontorens herkenbaar gebleven.

Zaterdag 31 mei 1986 dagexcursie naar Enkhuizen. Na de koffie, rondleiding door Enkhuizen en na de lunch, door het buitenmuseum. Daarna kon het binnenmuseum nog bezocht worden.

Op zaterdagmiddag 20 september was er een bijeenkomst in de Oude- of St. Stevenskerk te Werkhoven. Het college van kerkvoogden was zo vriendelijk geweest de kerk open te stellen voor de leden van onze vereniging. De heer Drs. G. Vermeer kon nu zijn lezing zowel met dia's als rechtstreeks toelichten.

De kerk werd waarschijnlijk al in de Karolingische tijd gesticht. Eerst opgetrokken uit hout, maar later, eind 11e eeuw uit geïmporteerde tufsteen. De kerk, waarvan nu nog de romaanse toren en een deel van het muurwerk uit de elfde en twaalfde eeuw dateert, heeft vele eigenaren gekend. Na afloop van de lezing en de rondleiding hebben velen de toren beklommen waarin een klok uit 1480 hangt.

Het Kantonaal museum te Wijk bij Duurstede werd op 16 oct 's avonds bezocht, waar de tentoonstelling Verdwenen dorpen, hervonden sporen was ingericht, resultaat van een uitgebreid onderzoek door de R.O.B.. De heer K. Blommenstein, medewerker van de Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek (R.O.B.) gaf eerst een korte explicatie, waarna de groep zich in tweeën splitste; een diafilm gaf een beeld van de opgraving. Wijk bij Duurstede is allang bekend als Dorestad uit de Noormantijd, maar de tentoonstelling liet zien dat er al veel vroeger bewoning is geweest. De Romeinen hebben er hun sporen nagelaten, maar ook zijn nu vele vondsten gedaan uit de Bronstijd en IJzertijd. Er zijn grondsporen gevonden van boerderijen en voorraadschuurtjes (spiekers). De tentoonstelling liet vele interessante vondsten zien van deze uitgebreide opgraving.

Ter gelegenheid van het 850-jarig bestaan van Schalkwijk sprak Prof. Dr. C. Dekker op 18 november over Onginningen te Schalkwijk. Dekker was niet de initiatiefnemer voor de herdenking van Schalkwijk 850+. Die eer komt toe aan de Schalkwijkers R. van de Ven en F.H. Landzaat. In 1985 lazen zij in het boek van prof. Dekker over een akte uit 1136 waarbij grond in Schalkwijk geschonken werd aan de Abdijs van Rolduc. Oudere aktes waarin Schalkwijk uitdrukkelijk werd genoemd, waren hen niet bekend maar voor de zekerheid staken zij toch hier en daar hun licht op. Zo kwamen ze uiteindelijk terecht bij prof. Dekker met de vraag of er oudere aktes bekend zijn en zo niet of het dan geen

goed idee zou zijn om 850 jaar na 1136 in Schalkwijk een feestje te bouwen. Tenslotte komt een 170e lustrum niet vaak voor! Nu zijn alle aktes uit deze tijd wel zo'n beetje bekend en er worden maar hoogst zelden nieuwe ontdekt zodat de kans klein is dat er ooit nog een oudere akte wordt gevonden. Dekker gaf de onderneming dus zijn zegen en Landzaat slaagde erin om via de Historische Kring een groot aantal Schalkwijkers warm te krijgen voor een herdenking. Dat bleek ook op 17 november want toen waren er bijna honderd mensen in 'Het Gebouw' aanwezig om van Prof. Dekker zelf iets te horen over de beginperiode van Schalkwijk. Met zijn markante stemgeluid en uit het hoofd was hij in staat zijn gehoor vijf kwartier geboeid te laten luisteren.

We moeten ruim 850 jaar terug om het begin te vinden der oudste geschiedenis van Schalkwijk. Het was toen een leeg en onbruikbaar gebied waar het water hoog stond. In 1122 liepen de spanningen hoog op. Aan de ene kant had je de Bisschop van Utrecht en de Graaf van Goyen (uit 't Goy) met een aantal rijke stadgenoten die tot ontginning wilden overgaan, aan de andere kant stonden de stadsbesturen van Utrecht en Muiden, de twee toenmalige belangrijke handelssteden in het gewest. Voor ontginning was het namelijk nodig om de waterstand in de Krommerijn te regelen. Dit zou leiden tot het afdammen van de stroom te Wijk bij Duurstede. Veel kostbaar land kon dan gewonnen worden, maar evenzoveel kostbare handel zou niet meer via de Krommerijn naar Utrecht en Muiden kunnen varen. Het conflict leidde tot een oorlog, uitgevochten in de straten van Utrecht, tussen het leger van de Bisschop (!) en dat van de Stad. Daarbij werd de Bisschop gevangen genomen en de Graaf van Goyen van zijn bezittingen vervallen verklaard. Pas toen was een compromis van de Keizer aanvaardbaar. De dam zou weliswaar gelegd worden maar daarnaast kwam er een nieuwe, kortere verbinding van de Lek bij Vreeswijk naar de Stad: de Vaartse Rijn. Zo kon de Bisschop gaan ontginnen en gingen de steden er ook op vooruit want de Vaartse Rijn was beter bevaarbaar dan de bochtige Krommerijn. Schrijver dezes gaat ervan uit dat de dam te Wijk niet precies uit 1122 is maar van enkele jaren later. Want ongetwijfeld duurde het graven van de Vaartse Rijn met de spade enkele jaren en mocht de verslagen bisschop zijn dam pas leggen nadat het kanaal klaar was. De Vaartse Rijn zal niet voor 1125 klaar zijn geweest, de dam misschien in 1125 of 1126. Pas daarna kon de Schalkwijkse wetering worden gegraven en Schalkwijk in cultuur worden gebracht. Het begin daarvan moeten we zoeken zo tussen 1125 en 1130. Schalkwijk is dus iets ouder dan 1136 maar niet meer dan 10 jaar. Het is heel bijzonder dat er zo kort

na het begin van de ontginning van een gebied al een akte is. Het is ook een belangrijke akte voor onze kennis van de ontginningen omdat juist uit deze 12e eeuw weinig archiefmateriaal bewaard is gebleven.

Dekker onderscheidt in de ontginning van Schalkwijk tussen 1125 en 1159 een viertal fasen. In de eerste werd het langste stuk van de wetering gegraven, beginnend halverwege tussen de Heul en de Brink en lopend tot Vreeswijk waar hij afwaterde op de Vaartse Rijn (en dus niet op de Lek!). Toen deze watergang klaar was (ca. 1125?) kon de ontginning van Schalkwijk pas goed beginnen. De laatste fase was het verlengen van de wetering tot aan de Heul toe.

De rechtsvorm die men koos was de cope. Domproost Hartbert en zijn zoon Gosewijn sloten ergens tussen 1125 en 1130 het copecontract met de bisschop van Utrecht. De domproost was na de bisschop de belangrijkste geestelijke van Utrecht. Het lijkt misschien merkwaardig dat zo iemand een zoon heeft, maar dat is het niet. Zo hielden geestelijken zich vaak niet aan het celibaat of traden ze pas op latere leeftijd in de geestelijke stand. Ook Hartbert was eerst eerbaar huisvader geweest en trad (na het overlijden van zijn vrouw?) in de geestelijke stand. Tegenwoordig komt het ook nog wel voor dat weduwen of weduwnaars is het klooster treden of priester worden. Het celibaat wordt tegenwoordig geïnterpreteerd als een staat van eeuwige maagdelijkheid, maar vroeger was het alleen bedoeld voor de periode waarin men geestelijke was. Kinderen uit een eerder huwelijk waren geen bezwaar.

Hartbert en Gosewijn kregen dus het recht om te mogen ontginnen. Dat deden ze uiteraard niet zelf, ze lieten een ander met de schop het land in gaan. Hun aandeel was beperkt tot het voorbereiden van de ontginning, het toezicht en de verdeling van de grond. Eerst moesten in het land de sloten en de percelen haaks op de wetering worden uitgezet. Dan moesten er mensen worden gezocht die bereid waren om het eigenlijke graafwerk te doen. Dat waren meestal onvrijen die van elders werden gelokt met de belofte van vrijheid tegen een kleine cijns, een muntje dat jaarlijks aan de bisschop moest worden betaald om diens gezag te erkennen. Als het graafwerk was verricht, vond het belangrijkste moment van de ontginning plaats: de verdeling van het nieuwe land. Ieder kreeg land naar zijn aandeel in de ontginning, dat kon graafwerk zijn geweest, maar ook toezicht op kapitaalverschaffing. Tenslotte trok ieder naar zijn perceel, bouwde aan de noordzijde van de wetering zijn huis en ging er boeren. In deze eerste fase, die rond

1130 moet zijn voltooid, ontstonden twee nieuwe cultuurblokken: Bieshaar waar de huizen stonden en Tetwijk aan de zuidkant van de weterring. In Tetwijk werd ook de kerk gesticht. Omdat deze kerk in het oudste deel van de ontginning ligt, precies midden in de lintbebouwing, mogen we er van uitgaan dat de hele ontginning van te voren gepland is, inclusief de plaats van de kerk in het midden. De kerk zal ook ongeveer uit 1125-1130 stammen.

Het was Gosewijn, de zoon van de Domproost die in 1136 zijn deel in de ontginning Schalkwijk schonk aan het klooster van Rolduc. We weten daardoor zeker dat in 1136 Schalkwijk bestond.

Een tweede fase, die ongetwijfeld niet lang begon na de eerste was Vuylcoop (slechte koop), ook Schonauwen genoemd. Dat is het grote blok ten noorden van de wetering, beginnend ongeveer bij de Brink en lopend tot aan de grens van Vreeswijk toe. Dit blok watert overigens niet op de wetering af, maar op de Hoon, een oude natuurlijke watergang midden in Schonauwen.

In de derde fase werd tenslotte het Waalse Veld, het gedeelte ten zuiden van Schonauwen tussen de wetering en 't Waal ontgonnen. Omdat de percelen en sloten altijd haaks op de wetering stonden, bleven er hier en daar wigvormige stukken over, de geren. Ook deze werden in cultuur gebracht maar vielen buiten de grote ontginningen. Ze zijn bekend gebleven onder de namen: De Geer, De Knoest en Blokhoven.

De vierde fase werd in 1159 ingeleid met het verlengen van de Schalkwijkse wetering tot aan de Heul, vlakbij de Lekdijk. Ten zuiden van de wetering werd het laaggelegen moeras in cultuur gebracht. Het kreeg de naam Kanenbroek. Het hoger gelegen Goyerveld (het gedeelte tussen de Heul en 't Goy ten noorden van de wetering) was al eerder in cultuur gebracht. De afwatering ervan was echter niet goed geregeld. Besloten werd om dit gebied opnieuw te verkavelen. Al de bestaande sloten werden dichtgegooid en nieuwe gegraven haaks op de nieuwe wetering. De oude eigenaren kregen uiteraard stukken in de nieuwe ontginning.

Dekker eindigde met Pothuizen, voorbij de Heul aan de Lek, dat bij Schalkwijk werd gevoegd. Het hoorde eerst bij Houten maar was door de groei van Schalkwijk geheel door het nieuwe dorp omsloten. Toen aldus Schalkwijk in dertig jaar letterlijk uit de grond gestampt was, had zich een nieuw en belangrijk gebied ontwikkeld tussen de bestaande

kerkdorpen als Vreeswijk, Houten, 't Goy en 't Waal in. Dat dorp bestaat in ieder geval 850 jaar en de viering daarvan is nu goed begonnen.

* Dit verslag werd ontleend aan een artikel van Henk Reinders in het Bunniks/Houtens Nieuws van 27 november en 4 december 1986.

Zaterdag 13 december was er de excursie naar het Centraal Museum te Utrecht. Hier werd de tentoonstelling Nieuw licht op de gouden eeuw, Hendrik ter Brugghen en tijdgenoten, bezocht.

Met ongeveer 80 schilderijen van 25 kunstenaars uit binnen- en buitenlandse musea en collecties wil men aantonen dat ook ter Brugghen een belangrijke plaats inneemt in het rijtje van topschilders uit de Gouden Eeuw. Het werk van ter Brugghen werd in zijn tijd zeer gewaardeerd door en verkocht aan vorsten en verzamelaars. Later raakte hij op de achtergrond. De schilderijen op de tentoonstelling zijn overzichtelijk en ruim opgehangen.

Mevr. T. Springer-Stam, secretaris.

JAARVERSLAG VAN DE PENNINGMEESTER OVER 1986

Saldo Rekening courant		Lezingen	f 351,00
per 31-12-1985	f 1.804,23	Zaalhuur	113,75
Saldo Spaarrekening		Periodiek	3.072,64
per 31-12-1985	" 653,76	Porti	1.197,00
Ontvangen contributie		Excursies	178,25
in 1986	" 4.942,50	Kantoorbenodigdheden	101,15
Ontvangen rente		Diversen	83,00
in 1986	" 32,70	½ Abonnement U.N.	67,00
Verkoop losse		Omslagen Periodiek	815,15
periodieken	" 22,60	Enveloppen	85,65
		Saldo Rekening Courant	
		per 31-12-1986	1.320,44
		Saldo Spaarrekening	
		per 31-12-1986	70,76
Totaal	<u>f 7.455,79</u>	Totaal	<u>f 7.455,79</u>

Gezien de sterk stijgende kosten van o.a. het periodiek is het bestuur van de vereniging voornemens de leden voor te stellen de contributie met ingang van 1988 te verhogen. Nadere informatie hierover zult U in de loop van het jaar 1987 ontvangen.

P.S.A. de Wit, penningmeester.

JAARVERSLAG VAN DE ARCHEOLOGISCHE WERKGROEP OVER 1986

In 1986 kwam de werkgroep 29 keer bijeen; op drie van deze zaterdagen werd medewerking verleend aan een bouwhistorisch-archeologisch onderzoek in de boerderij 'De Grote Geer' in Houten.

Dit laatste onderzoek werd geleid door Bert van der Houwen en Otto Wittewaall. Het ging om het uitgraven van verschillende bouwsporen. Veel potscherven en fragmenten van gebruikte voorwerpen zijn hierbij verzameld. De verzamelde vondsten zullen in 1987 in de hal van het gemeentehuis te Houten in een overzichtstentoonstelling worden ondergebracht met een toelichting op de historische gegevens die bij de opgraving zijn vastgesteld.

Op 26 zaterdagen werd assistentie verleend bij archeologische onderzoeken die door de R.O.B. in 1986 in Houten werden verricht. Drie zaterdagen werden besteed aan terreinverkenning en het verzamelen van oppervlaktevondsten op een archeologisch beschermd terrein in 't Goy. De R.O.B. verrichtte dit onderzoek om een beter inzicht te krijgen in de vroege bewoning op dat terrein.

Op de overige 23 zaterdagen werd gegraven op het terrein Tiellandt in Houten waar de R.O.B. bezig is met een archeologisch onderzoek, vooruitlopend op de aanleg van wegen, een sportveld en woningbouw aldaar. De werkzaamheden bestonden in hoofdzaak uit het doorspitten van vroege woonsporen en het verzamelen van het archeologisch materiaal dat zich daarin bevond. Interessant was ook het uitspitten van een aantal waterputten uit de Merovingische en Karolingische periode. De waterputten waren samengesteld uit uitgeholde boomstammen, waarvan de delen die zich onder de grondwaterlijn bevonden nog in een uitstekende staat verkeerden en vaak mooie vondsten opleverden.

Tenslotte wil ik alle leden van de werkgroep bedanken voor hun grote inzet, trouwe opkomst en hun bijdragen in de vriendschappelijke sfeer die daarbij de kroon spande, met de wens dat deze lijn zich in 1987 zal voortzetten.

L.M.J. de Keyzer, voorzitter archeologische werkgroep.

DE PAROCHIEARCHIEVEN VAN SCHALKWIJK, HOUTEN EN 'T GOY

Met de inbewaringgeving van de archieven van de parochies Schalkwijk (1705-1979), Houten ((1627, 1798-1983) en 't Goy ((1857, 1863-1978) bij het R.A.U. zijn deze archieven voor de toekomst veilig gesteld. De kerkbesturen, respectievelijk parochiebesturen zijn in het verleden tot inbewaringgeving overgegaan omdat zij inzagen zelf niet tot een adequate archiefzorg en -beheer in staat te zijn. Bovendien meenden zij dat de continuïteit van het beheer van het archief wegens de wisseling van pastores en bestuursleden van het kerkbestuur en parochiële caritas niet gewaarborgd was. Met de plaatsing van de archieven in het rijksarchiefdepot te Utrecht is de continuïteit van vakkundige zorg en beheer van het historisch archief verzekerd.

Dat het beheer van deze parochiearchieven bij het R.A.U. in goede handen is bleek wel uit de publicatie van een inventaris van de drie archieven in 1985. Deze inventaris, die een opsomming geeft van alle archiefstukken in een systematische volgorde, verscheen als Nr. 50 in de inventarissenreeks van het R.A.U. (Prijs f 14,-). Bij de presentatie hiervan werden aan de vertegenwoordigers van de drie parochies een exemplaar overhandigd.

Met deze inventaris is een schat aan gegevens voor de onderzoeker toegankelijk geworden die voorheen niet of nauwelijks bereikbaar waren. Niet alleen voor de professionele historicus, maar evenzeer voor de amateur-geschiedbeoefenaar die de plaatselijke geschiedenis bestudeert. Zo zullen onderzoekers met plezier gebruik kunnen maken van bijvoorbeeld de notulen van de vergaderingen van het kerkbestuur, het register memoriale, een boek met aantekeningen van de pastoor van alle belangrijke gebeurtenissen in de parochie. Dikwijls komen hierin statistische gegevens voor betreffende dopen, trouwen, overlijden en financiële zaken. Ook zijn in het archief gegevens aanwezig betreffende kerk-, pastorie- en scholenbouw. Het kerkbestuur rekende het tot zijn taak dat de kinderen van de parochianen katholiek onderwijs zouden krijgen. Zij bouwde dan ook scholen voor het kleuter- en lager onderwijs.

Verder treft men in de archieven gegevens aan over de wijding van altaren, het kerkhof en de kruisweg alsmede over relikwieën, fundaties en broederschappen. Zo zijn de archiefstukken bewaard die betrekking hebben op de grond waarop de kerk is gebouwd. Aardig is het voorkomen van een lijst met namen van bloemen en planten die gebruikt zijn bij de aanleg van de pastoorstuin van Houten. Bijzondere vermelding ver-

dienen de aantekeningen van Cornelis Uijtewaal Az., kerkmeester van 't Goy ten tijde van de parochiestichting in de jaren '60 van de vorige eeuw. Hierin is bij wijze van spreken van minuut tot minuut de stichting van de parochie 't Goy bijgehouden. Deze stukken werden door Cornelis Uijtewaal, een kleinzoon van de schrijver, aan de parochie van 't Goy ten geschenke gegeven.

Helaas zijn de archieven niet compleet. Zo ontbreken bijv. in hun geheel de notulen van de vergaderingen van het kerkbestuur van 't Goy. Ook is bekend dat in de jaren '50 een gedeelte van het archief van de parochie Schalkwijk door brand is verloren gegaan. Ondanks deze verliezen is er toch nog een schat aan gegevens bewaard gebleven.

De openbaarheid van de archieven is beperkt. Uitsluitend stukken ouder dan 50 jaar kunnen dagelijks kosteloos op het R.A.U. te Utrecht ingezien worden. Voor inzage in stukken jonger dan 50 jaar is een schriftelijke machtiging van de inbewaargever, i.c. het parochiebestuur of het kerkbestuur, noodzakelijk.

L.P.W. de Graaf.

* L.P.W. de Graaf, Archieven van de R.K. parochies Schalkwijk (1705-1979), Houten (1627, 1798-1983), 't Goy (1857, 1863-1978). Uitgave Rijksarchief Utrecht, 1986, Inventarisuitgave No. 50, f 14,-.

TUSSENSTAND ONDERZOEK VAN BEMMEL
=====

1. Inleiding. In dit tijdschrift (1985, No. 3) heb ik een verzoek gedaan mij gegevens ter hand te stellen betreffende de familie van Bommel waarvan ik een studie maak. Mede dankzij de reacties daarop, kan van die studie nu een tussenstand worden opgemaakt. Binnen elke tak van wetenschap is het gebruikelijk regelmatig overzichten te geven van het onderzoek in en de theoretische ontwikkeling van die wetenschap. Hoewel ik de "Van Bommel-kunde" geen wetenschap avant la lettre wil noemen, is naar mijn mening een dergelijke state-of-the-art zeker zinvol. Ook al omdat sinds het midden van de 17e eeuw toen de gebroeders Booth hun Van Bommel-genealogie samenstelden, natuurlijk wel het een en ander is gebeurd (1).

In deze bijdrage richt ik me niet alleen op het "echte" genealogische onderzoek -voor zover mij bekend- maar ook op een aantal zaken daar omheen als naam, wapen, herkomst en geografische spreiding. Daarbij heb ik de steun van een aantal mensen gehad van wie ik wil noemen de heer J. van Bommel (Woerden), de heer J.A. van Bommel (Beneden Leeuwen) en de heer J. de Lange (Ermelo) die een eerder versie van dit artikel van commentaar voorzag.

2. Naam. Aan een familienaam is een tweetal, in de context van dit artikel relevante aspecten te onderkennen, namelijk betekenis en verschijningsvorm. De tegenwoordige betekenis van "bommel" moet worden gezocht in de heraldiek namelijk zuil of schaaktoren. Met Van Bommelen (1937) ben ik van mening dat "bommel" als heraldieke term in zekere zin van recente oorsprong is en dat de oorspronkelijk betekenis gevechtstoren (torenburcht, burcht-kasteel) zou kunnen zijn geweest (2). Kits Nieuwenkamp (1956) gaat een stap verder. Hij wijst op het feit dat de middeleeuwse naam van de plaats Bommel, Benemalen is. Benemalen zou duiden op een plaats waar, in de Germaanse tijd, een maelboom stond; een boom waaronder recht werd gesproken (een dingboom). Een "bommel", zijnde een zuil, zou oorspronkelijk een abstracte voorstelling van zo'n maelboom zijn (3).

Genealogen zijn bekend met, en bedacht op het fenomeen dat een naam allerlei verschillende verschijningsvormen kan hebben. Ook bij de naam Van Bommel is dat het geval. Allereerst wijs ik er op dat, bijvoorbeeld in 14e eeuwse oorkonden in de provincie Utrecht, voor Van Bommel de naam Van Benemael(en) wordt gebruikt. Ten tweede is er een duidelijk onderscheid tussen Van Bommel en Van Bommel; dit zijn -hoogst

waarschijnlijk- verschillende namen. Ten derde bestaat er een relatie tussen Van Bommel en Van Bemmelen. Van Bemmelen (1937) geeft aan dat althans zijn genealogie met een Van Bommel begint (4). In verschillende ambtelijke stukken uit de 18e en 19e eeuw worden personen die bij hun doop/geboorte zeker Van Bommel heten, plotseling Van Bemmelen genoemd. Waarschijnlijk hebben wij hier te maken met een dubbel gebruik van de genitief (2e naamval): zoon van Van Bommel is Van Bemmelen. In enkele gevallen heet de betrokkene (of zijn nakomelingen) later weer Van Bommel.

Als vormen van Van Bommel komen op dit moment voor: Van Bommel, Van Bemmell, Bommel, Van Bemmels, Van Bemmele en Van Bommel Suyck. Deze laatste familie stamt af van een familie Van Bommel uit Amersfoort (5). Als vormen van Van Bemmelen komen voor: Van Bemmelen, Bemmelen en Van Bemmelen van de Plaat. Naast Van Bommel, Van Bemmelen en hun verschillende vormen, komen nog een aantal, niet nader te relateren maar mogelijke verwante vormen voor. Ik wijs op (Van) Bimmel, (Van) Bemelen, Bommelman, Bommelmans, Bemelman, Bemelmans en Bemelaar.

3. Wapen. Gezien het voorafgaande, zal het weinigen verwonderen dat in het wapen van de familie Van Bommel doorgaans "bemmels" voorkomen. Het wapen bestaat in essentie uit drie "bemmels", uit drie zuilen op een effen veld. Rietstap (1873) merkt op dat geslachten als Van Zijl, Van Zuylen en Wijkersloot ook wapens met drie "bemmels" voeren (6). Dit zijn geslachten die in de (late) middeleeuwen in de provincie Utrecht in het algemeen en in Wijk bij Duurstede en omgeving in het bijzonder, belangrijke posities hebben bekleed. Het geslacht Van Zijl wordt daar al in 1325 genoemd. Het ministeriale geslacht Van Zuylen komt uit Kleef waar het in 1169 wordt genoemd en sinds 1243 ook in de Utrechtse teksten. Eén van de vroegste vermeldingen van het geslacht Wijkersloot vinden we in 1425 (7). Kenmerkend voor de riddermatige Van Bemmels -reeds vermeld door Booth- is het gebruik van de hazewindhond als helmteken. Thans komen deze hazewindhonden nog voor als dragers van het wapen van de gemeente Bommel.

Omdat een aantal belangrijke middennederlandse geslachten "bemmels" in hun wapen voert, wekt het geen verbazing dat ook een aantal (voormalige) middennederlandse gemeenten dat doen. In de provincie Utrecht voeren Abcoude, Driebergen-Rijsenburg, Leersum, Oud-Zuilen, Wijk bij Duurstede en Vleuten-De Meern drie "bemmels" in hun wapen. In Zuid-Holland doet dat de gemeente Vianen en in Gelderland Barneveld, Bommel, Buurmalsen en Culemborg (8).

In Midden-Nederland was het niet ongebruikelijk een zoon qua ach-

ternaam (en voornaam) te vernoemen naar de grootvader van moederszijde. Ook bij Van Bommel is dat gebeurd. Kemp (1985) laat zien dat een bepaalde familie De Cruyff uit Cothen e.o. eigenlijk Van Bommels zijn die zegelen met het wapen van De Cruyff, een dwarsbalk en drie lelies (2,1). Daarentegen behoort een vooraanstaande familie Van Bommel uit Wijk bij Duurstede en Amersfoort eigenlijk tot het geslacht Verwey (9). Deze laatste Van Bommels zegelen dan ook met het wapen van de Verwey's namelijk (in goud) drie (2,1) zwarte kookpotten (10).

Ook wapenleuzen zijn de Van Bommels niet vreemd... Een Hendrik van Bommel raakte op vrij toevallige wijze betrokken bij de beeldenstorm (1566); dronken zijnde negeerde hij de sommatie van de wacht om de "leus" (het wachtwoord) te noemen. Nader gesommeerd zei hij "Kacken is die leus". Een (protestantse) familie voert thans dit vrij onbezonnen motto als (zeer waarschijnlijk onterechte) wapenleus (11).

4. Herkomst. Voor genealogen is de vraag: 'waar komt een familie vandaan?' zeer relevant. Voor wat betreft de vroegst bekende Van Bommels, is dat Midden-Nederland. In 1096 bezit een Theodoricus van Bommel de heerlijkheid Bommel gelegen ten noorden van Nijmegen in de Over-Betuwe (12). In de provincie Utrecht is de oudst bekende Van Bommel: Willem van Bommel die in 1315 wordt genoemd (13). De familienaam Van Bommel zal zich oorspronkelijk vanuit de Over-Betuwe westwaarts hebben verspreid. Ik wijs in dit verband ook op het eertijds bestaan van een gehucht Bemele -bij Dodewaard- dat in 1188 wordt genoemd (14). Na 1350 komt de naam Van Bommel met name voor in Zuidoost Utrecht van waar de naam zich verder westwaarts, ondermeer naar de steden Utrecht en Amsterdam, heeft verspreid. De riddermatige families Van Bommel hebben in elk geval in de plaats Bommel gewoond en stammen daar waarschijnlijk ook van af. Zij zijn in de 19e eeuw in Nederland en in de 20ste eeuw in België, waar de laatste telgen woonden, uitgestorven. Omtrent deze families zijn in de loop van de tijd veel deelpublicaties verschenen; een vrij complete genealogie is in België gepubliceerd (16).

De overeenkomst in wapen maakt een afstammingsrelatie in het Utrechtse tussen Van Bommel, Van Zijl, Van Zuylen en Wijckersloot niet onaannemelijk. In dit verband is het opmerkelijk dat aan de "Wijckersloot" te Wijk bij Duurstede -reeds genoemd in 1380 (17)- al sinds eeuwen Van Bommels wonen en wel name op de aloude versterkte hofstede "De Vogelpoel". Daarnaast is er in de 17e eeuw sprake van een "Bommelhofstede" te Overlangbroek (Utrecht).

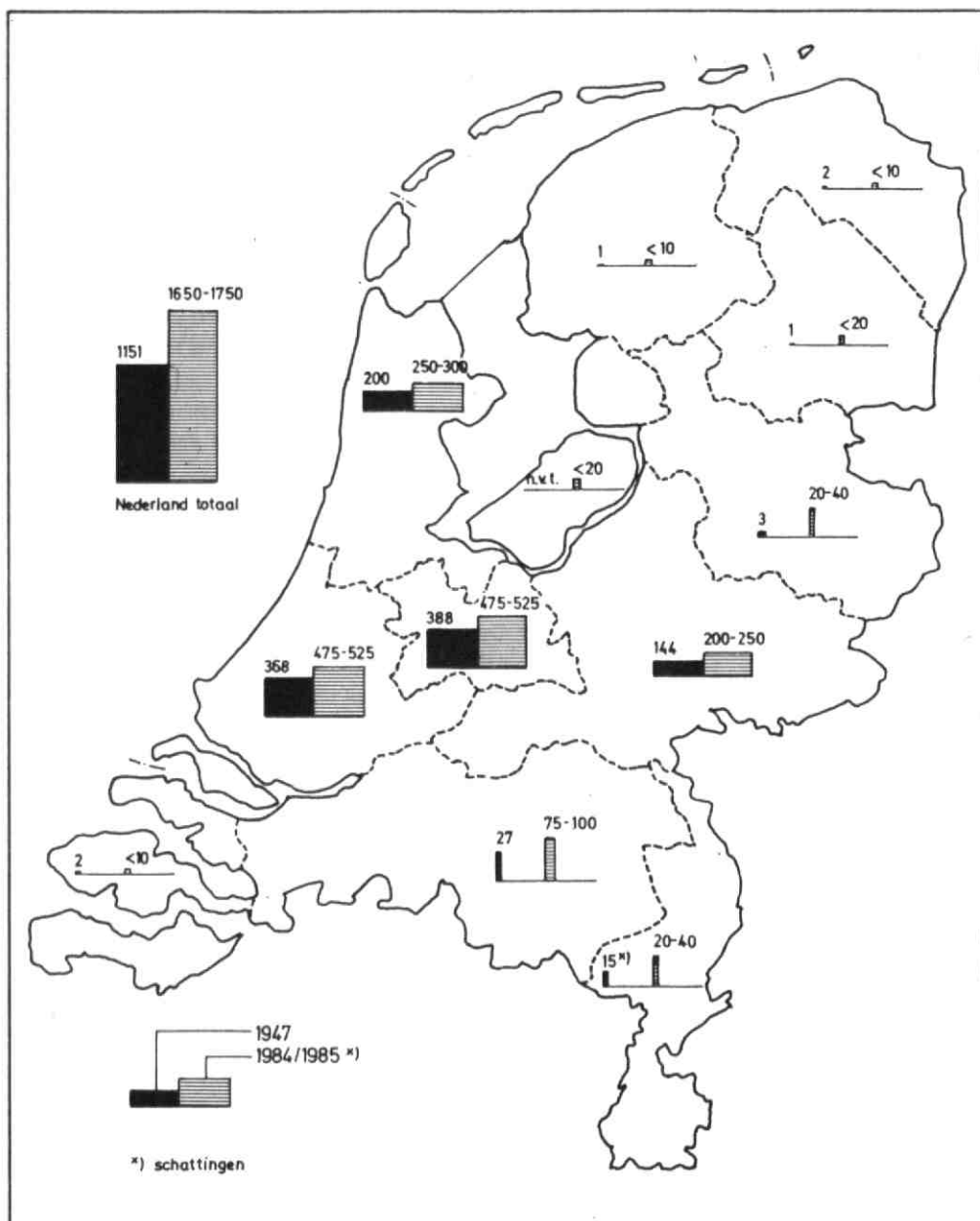
5. Omvang en spreiding. Van de 14e tot en met de 19e eeuw komen de Van Bemmels voornamelijk in Midden-Nederland voor. Maar ook in de rest van Nederland worden zij door de eeuwen heen aangetroffen. De vraag is hoe het staat met de omvang en de geografische spreiding in de 20ste eeuw? En, hoeveel mensen dragen nu de naam Van Bommel en waar wonen zij? Daarvoor staat ons een directe en een indirecte bron ter beschikking namelijk de volkstelling van 31 mei 1947 en de Telefoongids van Nederland. Aan de hand van de Volkstelling 1947 is het zogenoemde Nederlands Repertorium van Familienamen samengesteld waarmee vervolgens het voorkomen en de verspreiding van een familienaam kan worden vastgesteld (18). Het blijkt dan dat er op 31 mei 1947 ongeveer 1150 Nederlanders waren die de naam Van Bommel droegen.

Telling van het aantal vermeldingen in de telefoongids van Nederland (1984/85: opname oktober 1985) geeft een indicatie van het voorkomen van het aantal huishoudens dat die naam voert. Aan de hand van een aantal aannames en uit grootschalige landelijke onderzoeken (enquêtes) bekende kengetallen, is het vervolgens mogelijk een schatting te maken van het aantal personen met die naam. Ik wijs er op dat zo'n schatting alleen maar is verantwoord wanneer het aannemelijk is dat dit aantal boven de 1000 ligt. Deze aannames en kengetallen zijn in het bijzonder:

- de gemiddelde Van Bommel wijkt qua persoons- en huishoudenskenmerken niet significant af van de gemiddelde Nederlander;
- 10% van de huishoudens had in 1985 geen of een geheim telefoonnummer;
- 15% van de huishoudens bestaat uit één persoon;
- meerpersoonshuishoudens tellen gemiddeld 3,3 leden.

Op basis van deze aannames en kengetallen is een vuistgetal (3,2 +/- 0,1) afgeleid dat na vermenigvuldiging met het aantal vermeldingen in de telefoongids (531) een indicatie geeft van het aantal personen dat in 1984/85 de naam Van Bommel droeg. Dat waren er 1700 +/- 50 oftewel tussen de 1650 en de 1750. Dit betekent in een periode van bijna 40 jaar een toename van ongeveer 50%. Omvang en spreiding in 1947 en in 1984/85 staan weergegeven in figuur 1.

Ook in de 20ste eeuw wonen de meeste Van Bemmels in Midden-Nederland en wel in het bijzonder, achtereenvolgens, in de provincies Utrecht, Zuid-Holland, Noord-Holland en Gelderland. Zowel voor 1947 als voor 1984/85 geldt dat driekwart van alle Van Bemmels binnen een afstand van 50 kilometer van de Utrechtse Domtoren woont. Grote concentraties Van Bemmels komen voor in de steden Utrecht en Amsterdam en in mindere mate in plaatsen in het Groene Hart als Boskoop en Woerden.

Omvang en spreiding van de Van Bemmels per provincie voor de jaren 1947 en 1984/85.

Er is al gewezen op een mogelijke relatie tussen Van Bommel en Van Bemmelen. Daarom is het van belang te weten dat in 1947 ongeveer 325 Nederlanders de naam Van Bemmelen droegen en in 1984/85 ongeveer 500. De Van Bommelens komen in hoofdzaak voor in de provincies Zuid-Holland, Noord-Holland en Utrecht. De overeenkomst tussen beide families in geografische spreiding is op z'n minst opmerkelijk te noemen.

6. Genealogiën. Gezien het verhoudingsgewijs grote aantal mensen dat de naam Van Bommel heeft gedragen of draagt, is te verwachten dat er ook een groot aantal verschillende families zal zijn. Ten tijde van het schrijven van dit artikel (december 1985) *) was het veertigtal verschillende families gedeeltelijk onderzocht en dit over de periode 1350 tot heden. In de tabel is daarvan een overzicht gegeven. Opgemerkt wordt dat in de tabel alleen die families zijn opgenomen waarvan meer dan drie generaties bekend zijn; van drie families (de nr's 18, 19 en 39 is ook een aantal belangrijke takken vermeld. Overigens beschikken wij over een zeer aanzienlijk aantal losse gegevens en deelgenealogiën, die wachten op nadere plaatsing in een van de reeds onderzochte families dan wel kunnen leiden tot uitbreiding van de lijst. Bij de Van Bommels komen zowel katholieken als protestanten voor; tabel 1 geeft aan dat de helft der families tot één van beide geloofsrichtingen behoort. De tabel laat ook, nogmaals, zien hoe sterk de Van Bommels in Midden-Nederland en met name in Zuidoost Utrecht (het Krommerijng gebied) waren c.q. zijn vertegenwoordigd. Van de 1650 à 1750 Van Bommels die op dit moment in Nederland leven, kunnen -en dit is een grote schatting- een kleine 1000 in één van de in de tabel gegeven genealogiën worden geplaatst.

Het uiteindelijke doel van het onderzoek is ook de overigen te plaatsen en het aantal verschillende families te reduceren. Dit is een haalbare kaart omdat bijvoorbeeld voor het Krommerijng gebied al met enige zekerheid kan worden gezegd dat daar in de 14e eeuw slechts twee verschillende families (de nr's 9 en 17) waren van waaruit de meerderheid van alle Van Bommels die aldaar naderhand voorkomen, afstammen (22).

Er zal echter nog wel heel wat water door de Krommerijn stromen eer het zover is. Schrijver dezès, geboren in Cothen (familie nr. 10), stamt af van Hendrik van Bommel die als 'acatholicus', met zijn vrouw Alet N.N. in 1712 wordt genoemd wanneer zijn zoon Johannes wordt ingeschreven in het doopregister van de R.K.-kerk te Werkhoven. Deze Johannes huwt te Werkhoven in 1736 Margaretha van Linden en in 1752 Willemijn Peperkamp. Bewuste (brave) Hendrik verbergt zich, sinds zijn

'ontdekking' in de eind jaren zestig van deze eeuw, nog steeds in de archieven. We houden echter vol en vandaar dan ook de titel van dit artikel: Tussenstand onderzoek Van Bommel (1985)!

A.A.B. van Bommel,
Koekoekstraat 61,
3514 CV Utrecht.

*) Door de actualiteit en het grote aantal artikelen dat de redactie in de afgelopen jaren mocht ontvangen, kon de 'tussenstand' tot onze spijt niet onmiddellijk geplaatst worden - Redactie.

tabel: Genealogiën Van Bommel

nr	locatie oudst gevonden persoon.	beginpersoon	jaar godsd. na 1600	Van Bommel nakomelingen in 1985?
1	Ameide (Schoondw.)	Dirk Gijsberts	1735 NH	
2	Amersfoort (Utr.)	Gerrit Jansz	1650 RK	?
3	Amerongen (Utr.)	Lambert Dircks	1584 RK	
4	Arnhem	Thomas	1529 NH	
5	Barneveld	Jan	1785 NH	?
6	Bommel	Alard (ridderm.)	1482 NH	
7	Bennekom (Wagen.)	Willem (ridderm.)	1379 RK	
8	Bunnik (Utrecht)	Cornelis	1590 NH	
9	Cothen	Geryt Jansz	1400 ?	
10	Cothen (Werkhoven)	Hendrik	1712 RK	meer dan 125
11	Culemborg (Erichem)	Cornelis Gijsberts	1658 NH	ja
12	Culemborg	Cornelis	1750 RK	
13	Dremp (Leuven)	Gerrit	1398 RK	
14	Ede (Breukelen)	Arent Jansse	1721 NH	
15	Erichem	Gerrit	1773 NH	?
16	Haarlem (Bloemend.)	Maas Jansz	1685 RK	
17	Langbroek	Godevaert Claes	1367 ?	
18a	Langbroek	Pauwe Melchior	1390 RK	
	b Wijk bij Duurstede	Jan Jansz	1635 RK	
	c Langbroek (Amsterd.)	Willem Jansz	1640 NH	
19a	Langbroek (Cothen)	Otto	1507 RK	
	b Barneveld	Anthony Jacobsz	1676 RK	
	c Wijk bij Duurstede	Arie Gerritsz	1713 RK	meer dan 50
	d Wijk bij Duurstede	Petrus Gerrits	1714 RK	ja

20	Montfoort	Cornelis Jansse	1694	RK	
21	Nieuwkoop (Mijdr.)	Huygh Andriesz	1723	NH	?
22	Nieuwkoop	Frans	1770	RK	
23	Nijmegen (Utrecht)	Frederik	1667	NH	
24	Renkum (Bennekom)	Jacob	1750	NH	?
25	Utrecht	Hendrick	1410	NH	(19) ja
26	Utrecht	Otto	1500	NH	
27	Utrecht	Hendrick Jansz	1560	NH	
28	Utrecht	Willem Jansz	1603	RK	
29	Utrecht	Willem Willemsz	1604	NH	
30	Utrecht	Jan Fransz	1615	RK	
31	Utrecht	Gijsbert Stevens	1633	RK	
32	Utrecht	Willem Otten	1676	NH	
33	Utrecht (Leiden)	Gerrit	1687	NH	
34	Utrecht	Jan	1719	NH	
35	Utrecht	Theodorus	1760	RK	
36	Vianen (Woerden)	Gijsbert	1600	NH	(20) meer dan 500
37	Westbroek	Cornelis	1660	NH	
38	Wijk bij Duurstede	Lambert	1480	NH	
39a	Wijk b. D. (Amersf.)	Aelbert	1490	NH	(21)
b	Wijk b. D. (IJssel.)	Joost Aelberts	1608	RK	
c	Wijk b. D. (Odijk)	Gijsbert Willems	1625	NH	
d	Gouda (Leiden)	Jan Jansz	1621	NH	
e	Amersfoort	Jacob Jansz	1638	RK	
40	Xanten (Brussel)	Willem (ridderm.)	1377	RK	

noten:

1. Booth, Inventaris Handschriften, HSS nr. 390 Rijksarchief Utrecht.
2. Bemmelen, J.F. van, "De naam "Van Bommel" en "Van Bemmelen", en het woord Bommel in de heraldiek.", De Libaert, genealogisch bijvoegsel van het tijdschrift eigen volk 8 (1937), pp 189-191.
3. Kits Nieuwenkamp, H.W.M.J., "Bommel en schaaktoren", Gens Nostra 11 (1956) pp. 158-163.
4. zie noot 2.
5. Reinboud, J.M., "Stamreeks Van Bommel", De Navorscher 98 (1959), pp. 18-25 en 81-85.
6. Rietstap, J.B., "Naschrift" (op het artikel van L.A.F.H. Baron van Heeckeren: "De breuken in Nederlandsche wapens"), Heraldieke Bibliotheek 1873 m.n. pp 34-35.
7. Dekker, C. Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen, Zutphen 1983.
8. zie o.a. Druif, C., Nederlandse Gemeentewapens, Leeuwarden, 1965.

9. Kemp, M.S.F., "Stamreeks Van Bommel herzien?", Gens Nostra 40 (1985) No. 12 pp. 537-545.
10. Reinboud, J.M., "Abraham van Bommel (1703-1785).", De Navorscher 98 (1959) pp. 7-17.
11. Christiaensz, P.B., De Nederlandsche Historieën, Amsterdam 1679, dl. 1. vierde boek p. 216.
Dodt van Flensburg, J.J., Archief voor Kerkelijke en Wereldsche Geschiedenissen, Utrecht, ca. 1870, dl. 5. p. 338.
12. Kremer, A.J.C., "Bommel", Algemeen Nederlandsch Familieblad (1894) pp. 186-188.
13. Immink, P.W.A. en Maris, A.J., Register Guidonis: het zgn. register van Guy van Avesnes - vorstbisschop van Utrecht (1301-1317)., Utrecht 1969, pp. 1316-1317.
14. zie noot 3.
15. Lange, J. de, "Goossen van Bommel, heer van Putten", Tijdschrift Arent thoe Boecop 31 (1985) pp. 37-48.
16. zie Collectie handschriften van Snoekaert van Schouburg, Archief Hoge Raad van Adel 's-Gravenhage, portefeuille 327.
Annuaire de la Noblesse de Belgique, Brussel, 1883, pp. 112 e.v.
17. zie noot 7.
18. Nederlands Repertorium van Familienamen, Assen 1969 e.v.. Sinds 1969 zijn een dertiental delen verschenen. Eind 1985 was het deel voor Limburg nog niet verschenen.
19. Lange, J. de, "De Utrechtse Van Bommels." Maandblad Oud-Utrecht 56 (1983), No. 1, pp. 3-9.
20. Bommel, J. van, Stamboom familie Van Bommel ca. 1600-heden, 3 dln. Privé-uitgave, Woerden 1978-1980.
21. noten 5, 9 en
Lange, J. de, "Stamreeks Van Bommel herzien", Gens Nostra 40 (1985) No. 4/5 pp. 212-215.
22. Kemp, M.S.F., brief aan de auteur d.d. 14-11-1985.

EEN BUITENPLAATS MET GROTE GEOMETRISCHE TUIN TE ODIJK OP 18E
EEUWSE KAARTEN. EEN DROOM DIE GEEN WERKELIJKHEID WERD?
=====

Het artikel "Vinkenburg en het Burgje, de vroegste geschiedenis van twee hofsteden in Odijk" van M.S.F. Kemp in Tussen Rijn en Lek 20 (1986) No. 3 en 4 is voor mij aanleiding een ander topografisch probleem onder de aandacht te brengen. Wat is namelijk het geval?

Op enkele 18e eeuwse kaarten, de provincie Utrecht betreffend, vallen twee topografische details in de Kromme Rijnstreek in het bijzonder op (zie de kaartafbeelding). Dat is allereerst de beoemde geometrische tuin bij kasteel Heemstede (Houten), waarover veel bekend is (1). En het oog wordt onmiddellijk ook getrokken door een soortgelijk siertuincomplex in Odijk, op de plaats waar Kemp de middeleeuwse hofstede Vinkenburg wil localiseren.

Wat ik als kaarthistoricus naar voren kan brengen is het volgende. Het geometrische tuincomplex te Odijk verschijnt (vermoedelijk) voor het eerst op de kaart getiteld 'Tabula Nova Provinciae Ultrajectinae...', die gegraveerd werd door Luggert (Luggardus) van Anse omstreeks 1700 en uitgegeven door Nicolaas Visscher te Amsterdam (2). Ook op het hierbij afgebeelde, nagegraveerde en anonieme kaartje dat waarschijnlijk afkomstig is uit een 18e eeuws reisatlasje, komt de intrigerende tuin in een iets andere gedaante voor (3). Het is belangrijk te weten dat dit gegeven op de grote wandkaart van de provincie, opgemaakt door de Utrechtse landmeter Bernard de Roij tussen 1676 en 1695, uitgegeven bij Nicolaas Visscher in 1696 niet voorkomt (4). De bovengenoemde kaart, gegraveerd door L. van Anse is gebaseerd op (een verkleining van) de grote provinciekaart van Bernard de Roij (zijn naam staat er op vermeld als Bernardus du Roy). Het tuincomplex is er aan toegevoegd! Hoe kwam Van Anse, die als kaartgraveur overigens niet zo heel erg bekend is, aan dit 'nieuwe' topografische gegeven? Door te zeggen dat veel van de vroegere commerciële kaarten -zoals de hier genoemden- onbetrouwbaar zijn en dit opvallende detail domweg kan worden toegeschreven aan de fantasie van de graveur is moeilijk te aanvaarden.

Een mogelijke verklaring is dat er plannen hebben bestaan (eind 17e of begin 18e eeuw) om in de buurt van Vinkenburg, misschien zelfs op de fundamenten van de hofsteden een buitenplaats te stichten, in de trant van Heemstede. Een plan dat niet gerealiseerd werd, maar waarvan een tekening in omloop was die de graveur onder ogen kreeg. Het komt

inderdaad nogal eens voor dat kaarten, om ze zo 'up to date' mogelijk te publiceren en niet snel te laten verouderen, een situatie weergeven die op een plan is gebaseerd. Het is natuurlijk ook mogelijk dat er inderdaad gedurende korte tijd een dergelijke tuin heeft bestaan in het begin van de 18e eeuw. Het onderzoek van Kemp vraagt in zekere zin om een vervolg!

Marijke Donkersloot-de Vrij,
Odiijk.

noten:

1. Mede door de serie etsen van I. Moucheron, vervaardigd ca. 1700 en uitgegeven bij de weduwe Nicolaas Visscher. Deze zijn in 1973 opnieuw in boekvorm uitgegeven te Alpen a/d Rijn (Canaletto) met een uitvoerige toelichting van A. Lisman over de geschiedenis van Heemstede.
2. Deze kaart bevindt zich o.a. in de kaartenverzameling van het Geografisch Instituut van de Rijksuniversiteit Utrecht (VIII B.h.9-1). Een latere uitgave van de kaart door Petrus Schenk jr. (VIII B.h.9-2) bevat dat gegeven ook, zij het enigszins vervaagd (door slijtage van de koperplaat). De kaart is beschreven in de catalogus van de tentoonstelling 'Kaartenmakers van 't Sticht', Utrecht, 1974, No. 28.
3. Dit kaartje bevindt zich in de kaartenverzameling van de Landbouwhogeschool te Wageningen (Atlas Ct II Nr. 58).
4. Zie Y.M. Donkersloot-de Vrij, Topografische kaarten van Nederland vóór 1750. Handgetekende en gedrukte kaarten - aanwezig in de Nederlandse Rijksarchieven - toegelicht en beschreven (Dissertatie Rijksuniversiteit Utrecht) Groningen 1981. p. 149 Nr. 75.4.

Anonieme kaart, kopergravure (eerste helft 18e eeuw) schaal ca. 1:85000, afmeting 17x23,5 Cm, ingekleurd met de hand, Wageningen bibliotheek Landbouwhogeschool, Atlas Ct. II nr. 58.

IETS OVER 'DE COCKARDSHOEVE' EN OMGEVING

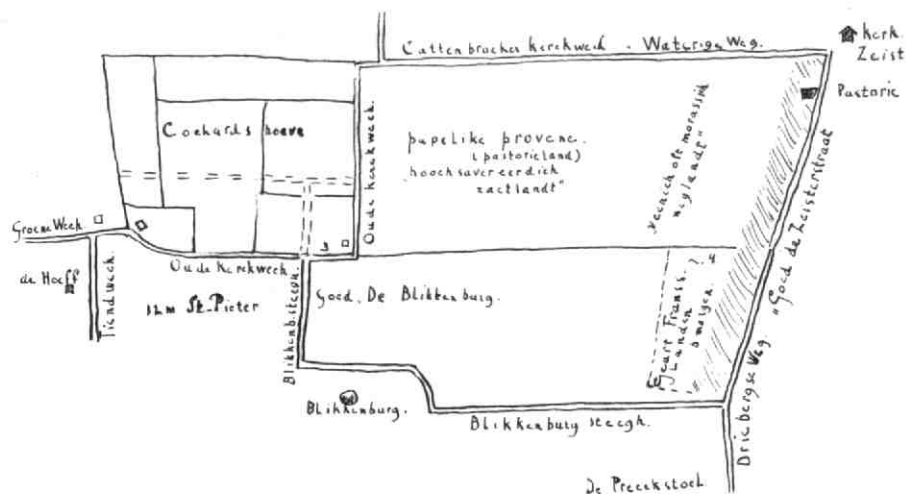
Bovengenoemd minigerechtje, 18 morgen groot, werd in de Middeleeuwen gerekend tot het Cattenbroeck. Het land wordt op 13 maart 1314 voor de eerste keer vermeld en wel als belending van de 12 morgen van Sint Pieter (1). De hoeve is dan in het bezit van Thomas van Cattenbroeck, een lid van het geslacht dat 20 jaar later van 'den (Kers)berge' genoemd zou worden. De Cockardshoeve droeg ook wel de naam 'de Ackershoeff' (2) en sedert 1558 die van 'Jan Herbertss. hoeve', naar de toenmalige pachter Jan Herbertss. van Deijl.

Als 'Einzelfhof' was de Cockardshoeve reeds in cultuur gebracht voordat men begon met ontginning van het Cattenbroeck (12e eeuw). Het is zelfs mogelijk dat de Cockardshoeve een herontginning was van nog ouder cultuurland. De vooruitgeschoven ligging van de hoeve zal, bij de latere ontginning van het Cattenbroeck, de percelering van die ontginning beïnvloeden.

De 'papelike provene' lag langs de Waterige weg, tussen de Cockardshoeve en het goed 'de Zeisterstraat'. Dit pastorieland, 21 morgen groot, bestond voor de helft uit 'vueil bies lant'; een gevolg van het feit dat de Rijn hier vroeger stroomde. Ook dit gebied moet zeer oud cultuurland zijn. Als namelijk de eerste kerk te Zeist gesticht wordt is de grondvester ervan verplicht aan de pastoor een zodanig stuk land ter beschikking te stellen, dat die daarmee in zijn levensonderhoud kon voorzien en als volledig geërfde in de dorpsgemeenschap meetelde. Bij onderzoek in de kerkheuvel te Zeist is gebleken dat er vóór de bouw van de romaanse kerk in 1180 reeds een houten kerk op die plaats stond. Het pastorieland werd op 22 maart 1681 aangekocht door Willem Adriaan van Nassau ten behoeve van de aanleg van zijn 'Slot Zeist'.

Naast het pastorieland zien we het goed 'de Blikkenburg', groot 20 morgen. Het huis, een ridderhofstad, en de boomgaard lagen aan de oostzijde van de Blikkenburgsteek. Deze ridderhofstad werd waarschijnlijk vóór of omstreeks 1300 gebouwd. Als Vrederic van Zulen in 1368 het goed verwerft blijkt de Blikkenburg daarvoor al minstens twee eigenaars gehad te hebben; o.a. een lid van het geslacht Wulven.

In deze omgeving moeten we ook zoeken: Scorrenbosse, het Schordenbroek en Scorrenhoeve (3). Indertijd zochten we Scorrenbosse tussen het Slot en de Kerk, langs de Waterige weg (4). We menen nu Scorren-

verklaring van de nummers:

3 = Scorrenbosse ? (-hoeve) ?, 4 = Schordenbroek.

Schetskaart naar:

1. kaart B. du Roy, 1664.
2. kaart 104. Oude Kerk. Zeist dl 3.

bosse op een nadere plaats te moeten situeren. Om dit aan te tonen nemen we de schetskaart en de oorkonden waarin de erfscheiding tussen het pastorie-land en de Blikkenburg wordt aangegeven.

In een oorkonde uit 1580 (5) betreffende het pastorie-land lezen we omtrent bedoelde erfscheiding: "zuydwerths streckende bij lanx die Voicht van Rijnveldts ende Guert Fransz. landen t'Amersfoort". En in oorkonden omtrent de Blikkenburg (1368, 1459, 1497, 1503) wordt de erfscheiding aangeduid als: "ende die papelic provende tot Zeijst ende Scorrenbossche beneden". In bovengenoemde oorkonde omtrent het pastorie-land wordt het bezit bedoeld van Joost de Voogt van Rijnvelt, die op 6 october 1579 beleend werd met het goed de Blikkenburg. Het eveneens in de oorkonde genoemde land van Guert Fransz. is, volgens Ds. Kuijper (6), niet te localiseren.

Bekijken we de schetskaart, dan constateren we dat het land van Guert Fransz. niet gelegen kan hebben bij de Cockardshoeve; daar immers grensde de Blikkenburg over de gehele lengte aan het pastorie-land. Het land van Guert Fransz. moet dan gezocht worden aan de andere zijde, dicht bij de tegenwoordige Dorpsstraat. In die richting strekte

de Blikkenburg zich dus minder ver uit dan de papelijke prove. We menen het land van Guert Fransz. te mogen identificeren met het 6 morgen grote Schordenbroek. De belendingen kloppen vrijwel met de door Dekker genoemde. Noordwaarts het pastorieland, west en zuid de Blikkenburg en oost de heer van Moersbergen (=de Zeisterstraat) en de heerweg. Moeilijkheden hebben we met de belending 'de heerwech'. Daar moet mee bedoeld zijn de tegenwoordige Driebergseweg, terwijl we uit meerder oorkonden (zie ook Dekker, blz. 457) menen te lezen dat het goed de Zeisterstraat doorliep tot de Blikkenburgsteech. Het is dan niet duidelijk hoe we 'de heerwech' als oostelijke belending van het Schordenbroek moeten zien.

Dat het land van Guert Fransz. op de gesitueerde plaats gelegen heeft wordt waarschijnlijk als we weten dat Mainz Petersz. pachter van deze 6 morgen, daarnaast ook 6 morgen pachtte van het vlakbij gelegen moerassige weiland van de papelijke prove.

Door de ligging van het land van Guert Fransz. wordt ook duidelijk, waarom als westelijke grens van het goed de Zeisterstraat altijd genoemd wordt de papelijke prove, maar nooit de Blikkenburg.

Van de genoemde begrenzing van de Blikkenburg: 'de papelijke prove ende Scorrenbossche' is de grens Blikkenburg-papelijke prove op de schetskaart na te gaan. Scorrenbossche kan in deze situatie maar op één plaats gezocht worden namelijk daar waar de Blikkenburg zich, ten zuiden van Cockardshoeve, voorbij de papelijke prove uitstrekke tot de Blikkenburgersteegh. We zouden dan tot de conclusie moeten komen, dat Scorrenbossche gezocht dient te worden in het zuidelijk deel van de Cockardshoeve.

Met de Scorrenhoeve -die dichter bij Cattenbroeck zou liggen- weten we niet goed raad. Deze naam kwamen we maar eenmaal tegen, namelijk in oorkonden van 8 oktober 1406 (7). Daarin worden de 6 morgen en de 12 morgen van Sint Pieter gesitueerd: "boven en beneden de Tiendwech van Cattenbroeck" (8). Met deze Tiendwech wordt blijkbaar bedoeld het lange stuk weg van de Brakel tot aan de Scorrenbossche. Van de 12 morgen van Sint Pieter wordt gezegd, dat ze lagen aan de Tiendwech van Cattenbroeck "die aen Scorrenhoeve leijt". In veel middeleeuwse oorkonden worden de opeenvolgende punten aangegeven "met de klok mee". Uitgaande van de 12 morgen zouden we de Scorrenhoeve dan moeten zoeken in de richting van Scorrenbossche. Is het soms mogelijk dan Scorrenhoeve een verschrijving is van Scorrenbossche? Of werd er wellicht de hofstede mee bedoeld die daarin de oostelijke hoek van de Cockardshoeve lag (9)?

D.R. Klootwijk,
Bunnik.

noten:

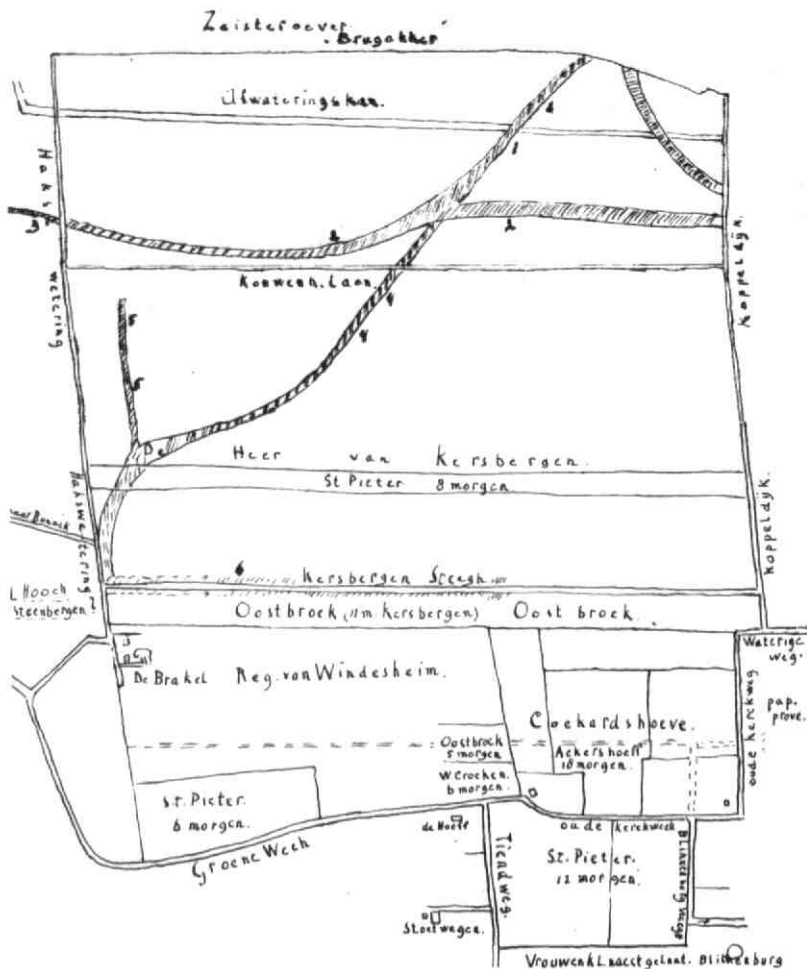
1. Zie schetskaart.
2. Klootwijk, D.R.: "Nogmaals veldnamen te Bunnik", Tussen Rijn en Lek 19 (1985) No. 4.
3. Dekker C.: Het Krommerijngebied in de Middeleeuwen, Zutphen, 1983 p. 173 noot 33.
4. Klootwijk, D.R.: "De Zeisteroever in de Middeleeuwen", Tussen Rijn en Lek 6 (1972) No. 2 p. 15-16.
5. Hinsbergen, Ph. J.C. van: Bronnen voor de geschiedenis van Zeist dl. 2 p. 171.
6. Eekeren, H.J. van: De Oude Kerk te Zeist, dl. 3, p. 287.
7. als noot 5 deel 1, p. 137-139.
8. Klootwijk, D.R.: "Enige opmerkingen omtrent de ontginning van het Cattenbroeck", Tussen Rijn en Lek 20 (1986), No. 3 (Schetskaart).
9. Diepenem, J. van: kaart uit 1645. RAU Sint Pieter No. 425-18.

RECTIFICATIE

Hoewel de redactie haar uiterste best doet om fouten te voorkomen en auteurs in wier artikelen inhoudelijke wijzigingen aangebracht worden dus altijd de gewijzigde tekst voor publicatie ter correctie krijgen, kan het toch wel eens voorkomen dat noch de redactie, noch de auteur vergissingen opmerken. Dat is helaas gebeurd in ons septembernummer van vorig jaar. Verzoeken de kaart van pagina 19 te lezen met toevoe-

ging van de nummers en op pagina 18 in de derde alinea de zin als volgt te lezen: "De hoeve wordt al in 1314 genoemd; maar bestond reeds ruim vóór de ontginning van het Cattenbroek (2)."

Redactie.

Verbeterde schetskaart naar:

- 1) J. van Diepenem (1645).
- 2) H.J.A. Berendsen, *De genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht*, kaart 4.